

Polgárosodás a két világháború közt

Litván György történész (MTA Történettud. Intézet) előadása. Az előadót bemutatja Erdélyi Ágnes.

1990. december 10.

<https://mediateka.ek.szte.hu/items/show/27036>

Hangfájl: 080_081.mp3

Átirat

[00:00:01](#)

Erdélyi Ágnes: 1990. december 10-e, Litván György előadása, *Polgárosodás a két világháború között és a középosztály problémája* címmel. Jó?

[00:00:14](#)

Beszélő 1: A '30-as, '40-es évek témakörben, úgyhogy felkérem a Tanár urat(?), tartsa meg az előadását.

[00:00:21](#)

Litván György: Köszönöm szépen. Csak egy kérdésem van, hogy itt kell beszélni? Mert egy kicsit nagy a távolság így. Köszönöm. Mindenki olyan messzire húzódott és azt hiszem, így valamivel közelebb kerülünk egymáshoz. Hát igen, a téma, amiről beszélni szeretnék, az valóban részben a középosztály, részben pedig a középosztályt érintő eszméket, eszmerendszereket, ideológiákat érinti. És hát úgy érzem, hogy bizonyos aktualitása is van. Tehát én megpróbálom egy órán belül befejezni és aztán remélem, hogy lesznek kérdések és ellenvetések és beszélgethetünk az egész kérdéskörrel.

[00:01:38](#)

Azt hiszem, hogy a magyar középosztály jelentőségét, történeti és társadalmi jelentőségét még igazában nem is dolgoztuk ki, vagy nem is fedeztük föl. Én úgy gondolom, hogy ebben az évszázadban a magyar középosztálynak a társadalmi mentalitásmozgások tekintetében döntő, majdnem hogy kulcsszerepe volt és bizonyos értelemben van is, bár kétségtelenül csökkent.

[00:02:21](#)

Ezt a szerepet a magyar középosztály a 19. századi dzsentritől, illetve középnemességtől és ugye az annak helyébe lépő úgynevezett dzsentritől örökölte. A 19. században, azt lehet

mondani, az egész 19. században voltaképpen a középnemesség, majd a dzsenti volt a magyar társadalom tényleges közvetlen vezető ereje, irányító rétege. Ezt az állítást vagy tételt meg merném kockáztatni. Kétségtelen, hogy fölötte is voltak, helyezkedtek el társadalmi osztályok, rétegek, ugye mindenekelőtt az arisztokrácia. De az a társadalom számára túl magasan, túl messze volt. Szóval, mint minta, mint az életmód, a gondolkodásmód tekintetében az arisztokrácia követhetetlen és megfoghatatlan volt az alsóbb néprétegek számára.

[00:03:37](#)

A század végére kialakult egy nagyburzsoá osztály vagy réteg is, de ez megint csak egyrészt messze volt az alsóbb néprétegek szempontjából, másrészt ez végképp idegen volt, mert ha az arisztokrácia ugye maga is, hát részben Bécsben, külföldön élt, birtokain élt és így tovább. Raccsolva, nem is jól beszélt, ez a nagyburzsoázia, ez meg nagyrészt zsidó eredetű volt, ha bárósították is, tehát ez végképp nem lehetett mintája, irányítója a társadalmi magatartásnak és gondolkodásnak.

[00:04:17](#)

Tehát az a réteg, amelyik az alsóbb, tehát kispolgári, paraszti és hát mondjuk a felsőbb, a tanultabb munkásrétegek szempontjából a mintát, a modellt nyújtotta, jelentette az mindenképpen a középosztály volt. De itt is mindjárt különbséget kellene tenni a középosztály, hát már a századfordulótól kezdve, a középosztály két rétege között. Mert volt egy, hogy úgy mondjam, nemzeti, keresztény középosztály és volt már a századfordulótól kezdve egy zsidó eredetű középosztály. Eredetűt mondom, mert ez nem a vallást jelenti, ez már egy asszimilált réteg volt, de kétségtelen, a századfordulótól, a század előttről kezdve külön réteget, külön mentalitást képviselt. Ide tartozott mondjuk a zsidó középpolgárság, tehát nem a bárósított vagy nemesített leggazdagabb réteg, hanem jómódú kereskedők, iparosok, ügyvédek igen nagy számban, ugye orvosok és hát különböző szabadfoglalkozásúak.

[00:05:54](#)

Tehát értelmiségiek is. A másik réteg, ez viszont a keresztény magyar vagy megmagyarosodott, mert hiszen igen nagy részben szláv, tehát szlovák, délszláv eredetű rétegek voltak ezek is, a nevek mutatják. Ugye, hogy igen nagy százalékban a magyar középosztály nemesi eredetű családjai azok Jankovich vagy Filipovich, mondjuk csak ilyen neveket véve, ezek nyilvánvalóan eredetileg valamilyen szláv környezetből jöttek.

[00:06:45](#)

Én úgy gondolom, hogy mindkét középosztályi rétegnek kulcsszerepe volt a 20. században. Bizonyos értelemben az is elmondható, hogy azok a politikai és ideológiai küzdelmek, amelyeknek az ország színtere volt, azok ennek a középosztálynak, illetve ennek a két középosztály rétegnek a megnyeréséért folyt. Ja, itt, amikor kettőt mondom, akkor utalok az Erdei-féle, ugye kettős társadalomfejlődés elméletére, amit nyilván ismernek a jelenlévők, amit én tényleg a magyar társadalomismeret egyik alapgondolatának tartok, mert itt valóban a

középosztálynál különösen megfigyelhető ez a megkettőződés. Nem lehet egyszerűen általában középosztályból beszélni, mert az egy üres fogalom a magyar társadalom fejlődése szempontjából. Úgy gondolom, feltétlenül meg kell különböztetni ezt a két réteget.

[00:07:55](#)

Nem a fontossági sorrend szempontjából, hanem praktikus okokból, mert a másiktól akarok majd hosszabban beszélni, itt inkább a zsidó középosztály mentalitásával és jellemzésével kezdeném. Ennek a zsidó középosztálynak, középrétegnek, mondom az értelmiséget is ide számítom, a fénykora a századelő volt. Tehát a századforduló és a század első két évtizede a világháborúig nagyjából és a világháborúig, a forradalmakig. Hát a világháború évei persze már mindenképpen változást hoznak, de hát nagyjából ez az a korszak, amikor ugye ez a középosztály az igen gyors asszimiláció, a gazdasági, társadalmi, emelkedési lehetőségek révén mondjuk, a leginkább otthon érzi magát ebben az országban, megteremti a maga szervezeteit, orgánumait és így tovább, és részt vesz, élénken részt vesz a közéletben, Méghozzá milyen pártokban?

[00:09:10](#)

Hát azt lehet mondani, hogy három párt és politikai irányzathoz csapódik ez a réteg. Egy része, általában a legvagyonosabb része, mint ahogy a zsidó nagy burzsoázia is, a Szabadelvű Párthoz, illetve a Tisza-féle, hát már a '10-es években a Tisza-féle Munkapárthoz. Tisza István volt ennek a vezére és hát a Szabadelvű Párt ugye lényegében egy rövid időszaktól eltekintve 1906 és 1909 között, ez volt az a rövid időszak, ez a párt a kiegyezéstől '18-ig kormányozta az országot.

[00:09:49](#)

Ez a párt kifejezetten filoszemitának, zsidóbarátnak számított az akkori közéletben, mert hiszen az iparosodást, a polgárosodást támogatta, segítette, és hát maga Tisza István és közvetlen környezete is nagy súlyt helyezett arra, nemcsak gazdasági és társadalmi, hanem nemzeti szempontból is, hogy a zsidókat, hogy a zsidó rétegeket asszimilálja. Mert az ország nemzetiségi viszonyai nagyon is szükségessé tették azt a százalékos pluszt, amit a magyarság arányához, ugye a megmagyarosodott zsidók aránya jelentett, különösen a peremvidékeken. Ugye Kárpátalján meg olyan helyeken, ahol a lakosságnak jelentős része vagy éppen többsége nem magyar volt, hanem szlovák vagy rutén, vagy román.

[00:10:44](#)

Tehát a Szabadelvű párt volt az egyik. A másik az úgynevezett Vázsonyi Párt vagy Demokrata Párt. Nyilván ismerik Vázsonyi Vilmosnak a nevét, aki az úgynevezett Demokrata Párt vezére volt. Ez egy budapesti, sőt, Budapestnek főként egy kerületéhez, a VI., az úgynevezett Terézvároshoz kötődő párt volt, és ide azért inkább a zsidó, hát közép- és kispolgárság tartozott.

[00:11:19](#)

Voltaképpen ez egy ez egy tipikus liberális párt. Nem a mai liberalizmus, vagy pláne neoliberalizmus értelmében, hanem abban az értelemben, hogy ez mondjuk a Szabadelvű Párttól abban különbözött, hogy kevésbé volt konzervatív, de azért idomult, hasonult a dualizmus akkori rendszeréhez, elfogadta annak alapeszméit, és általában szövetségben volt valamelyik nagy nemzeti párttal, vagy a Szabadelvű-, vagy éppen a '48-as Függetlenségi Párttal. Tehát ez volt a második pártirányzat, amelyhez csatlakozott ez a zsidó középréteg. A harmadik pedig a Radikális Párt és irányzat volt. Ugye ez a Jászi-féle irányzat, amely tulajdonképpen mondjuk a politikai tudomány mai szóhasználatával élve neoliberálisnak, szociálliberálisnak nevezhető, amelyik tehát közel áll már a szociáldemokráciához, de attól mégis jelentős dolgokban különbözik, először is nem marxista.

[00:12:39](#)

Nem a szocializálás, az államosítás, hanem a szabad vállalkozás az eszménye. Ugye nem a kollektivitás és a kollektív jogok és a kollektívizmus talaján áll, hanem az egyéni jogok, egyéni szabadságjogok az individualizmus alapján. És így tovább, szóval föl lehetne sorolni ezeket a különbségeket, amelyek a szociálliberalizmust a szociáldemokráciától elválasztják. Hát a tiszta liberalizmustól meg az különbözteti meg, hogy kifejezetten az alsó rétegek eme felemelésére, létbiztonságának a fokozására törekszik.

[00:13:21](#)

Tehát ez a harmadik, mondjuk legmodernebb, legradikálisabb irányzat, amelyhez ez a zsidó középpolgárság csatlakozott, még hozzá ennek legmarkánsabb rétege csatlakozott ide. Hát persze voltak egyének, akik még tovább menve a szociáldemokráciához álltak, de hát ezek már olyan nem tipikus osztályvonások. Hát mindig vannak kivételek és a forradalmi mozgalmak mindig is részben az uralkodó osztályok vagy a vagyonos osztályok fiataljaiból, fiaiból toborozták a maguk utánpótlását.

[00:14:01](#)

Na, de általában elmondható erről a rétegről, ha nem csak politikáról beszélünk, hanem kultúráról is mondjuk, hogy ez az, amelyik a század elején a *Nyugatot* olvasta ugye, amelyik akkor a modern irodalom, a modern nyugati szellemiség és művészetfelfogás híve volt, amelyik az akkori modern képzőművészetet támogatta, esetleg vásárolta is képeiket és így tovább. Tehát általában mondjuk a modernség, az Európa felé tekintő modernizálódás-igény jellemző a középosztálynak erre a részére. Na, most a '18, '19-es forradalmak ezt a réteget végeredményben-, illetve azoknak a hatása visszavetette. Nem maguk a forradalmak, hanem a forradalmak utáni...

[00:15:06](#)

Most nem akarom ezt részletezni, természetesen a '18-as forradalom az egyáltalán nem volt idegen ennek a zsidó középpolgári, középosztálynak a mentalitásától, azt magáénak érezte. A '19-es kommün, a Tanácsköztársaság az, ha eleinte mondjuk keltett is reményeket a társadalom majd' minden osztályában, rétegében, főként a nemzeti, nemzetiségi probléma, tehát a határok megvédése tekintetében, ugye utána általános csalódást keltett még a munkásosztályban is. Utána pedig egy kifejezetten konzervatív, jobboldali, erősen antiszemita, ugye úgynevezett keresztény nemzeti kurzus következik.

[00:16:02](#)

Ez ennek a zsidó középpolgári rétegnek természetesen teljesen idegen volt, ijesztő volt, rémisztő volt, az addigi könnyednek látszó asszimilációs folyamatot megszakította, sőt visszavetette. Azt lehet mondani, hogy ez a réteg a '20-as, '30-as években, és aztán még inkább a '40-es években, amikor már a zsidótörvények következnek, a politikától erősen visszahúzódik. Amikor gondolkoztam ezen, milyen, hogy a század elejéhez hasonlóan meg tudnék-e jelölni pártokat? Hát nem igen. Ha előfordult is, hogy mondjuk Vázsonyi pártja az tovább működött még a '20-as években, sőt Vázsonyi Vilmosnak a fia, Vázsonyi János megpróbálta ezt a liberális mozgalmat még az apja halála után továbbvinni, folytatni, de hát már nem egyáltalán nem a régi sikerrel. Sokkal kisebb méretben sokkal inkább beszűkülve.

[00:17:10](#)

Meg volt törve, hogy úgy mondjam, a gerince már ennek a rétegnek. Visszahúzódott a politikától, általában liberális volt, mondjuk a liberális pártokkal rokonszenvezett, részben a legitimista, szóval a kiráypárti, tehát a Habsburgokat visszahívni akaró pártokkal vagy az azokból kinövő liberalizmussal, mint például Apponyi Györgynek, Apponyi Albert fiának a pártja volt. A Rassay-féle liberális párthoz húzott, de mondom, ilyen éles politikai profilja, mint a század elején már nem volt. Ez a réteg, ennek a zsidó középosztálynak a vagyonosabb, kulturáltabb tagjai inkább a művészetpártolás, kulturális irányzatok, mozgalmak támogatásával foglalkoztak, vagy azokban voltaképp vállaltak éppen aktív szerepet, tehát nem politikai szerepet.

[00:18:15](#)

Ezt mondhatom ennek a rétegnek a további útjáról. Egészen ugye a '30-as évek végéig, amikor is ugye '38-ban az első, aztán a második és harmadik zsidótörvény fokozatosan ugye megcsorbította állampolgári jogait és lehetőségeiket is ugye. De már tulajdonképpen a '20-as évektől kezdve ugye, amikor a numerus clausust bevezették, tehát az egyetemekre már csak a zsidóság általános, tehát a lakosságon belüli arányának megfelelően vettek föl zsidó származású hallgatókat.

[00:19:01](#)

A hadseregben szóba sem jöhetett, hogy zsidó ember ugye tiszt legyen, az állami igazgatásban, a városi közigazgatásban ugyancsak gyakorlatilag ellehetetlenültek, nem működhettek, szóval tulajdonképpen itt a magánszféra, a magánipar, kereskedelem és hát egyes kulturális területek, könyvkiadók és hát a sajtó persze, ahol működhettek. De mondom, a zsidótörvények azután ennek is fokozatosan véget vetettek, és hát egészen a fizikai megsemmisítésig, ugye a munkaszolgálatok, majd az egész vidéki zsidóság deportálása zárta le ezt a tragikus folyamatot.

[00:19:57](#)

És '45-ben pedig hát már egy másik történet kezdődik. Ennek a rétegnek a fiai vagy utódai, vagy ők maguk, hát teljesen más körülmények között keresik a boldogulásukat, vagy megélhetésüket. Nagyon különböző módon. Vagy kivándorolnak nyugatra vagy Izraelbe, akik itt maradnak, azok ugye elsősorban a két úgynevezett munkáspárt, szóval a Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt valamelyikéhez csatlakoznak, ha politizálnak, vagy pedig egyszerűen folytatják gazdasági, kereskedelmi vagy kulturális tevékenységüket.

[00:20:40](#)

És nagyon különbözően reagálnak aztán a rákosi rendszer tényleges kialakulására. Sokan aktívan, mondjuk ebből a zsidó középosztály főleg fiatal nemzedékéből tény, hogy sokan aktívan támogatják, de éppen a jobb módú zsidó polgárságból nagyon sok áldozata is van ennek a rendszernek, akiket lecsuknak, internálnak, kitelepítenek és így tovább. Hiszen nyilván láttak önök is, voltak ilyen filmek a kitelepítésről, ahol szerepeltek olyan zsidó házaspárok is, akik már másodszor szerezték meg ezt az élményt, mert néhány évvel korábban ugye a németek telepítették ki, németek deportálták őket, most pedig bekerültek a hortobágyi vagy valamelyik másik ilyen transzportba. Na, ez tehát a zsidó középosztály, mondjuk ilyen mentalitástörténete nagyon röviden vázolva.

[00:21:47](#)

A másik a keresztény középosztály. Ennek a sorsa úgy gondolom, keresztezi az előbbiét. A 19. századot most mellőzzük, mondom, itt a dzsentrí eredet-, a középosztályt persze én nem azonosítom, itt azért pillanatra álljunk meg. Elnézést, hogy így ugrálok kicsit a témákkal, egyáltalán nem kívánom azonosítani a dzsentrivel. Hiszen a középosztály nem feltétlenül nemesi eredetű, annak mindenféle különböző alsóbb néprétegekből fölemelkedett elemei vannak, honorácior, tehát nem nemes elemei, más értelmiségi vagy egyéb kispolgári rétegekből rekrutálódik.

[00:22:41](#)

Nagyon diffúz valami ez, de mégis van egy közös vonása. A középosztály tagjai urak, a régi világban. Urak, ugye, tehát nem parasztok, nem munkások, hanem nadrágos urak. És a feleségeik azok nagyságos asszonyok. Legalábbis tehát persze egy bizonyos társadalmi

ranglétrán, bizonyos fokon fölül. Ugye az egyetemi tanár az már méltóságos volt, az ezredestől fölfelé a hadseregben ugye a tiszt, az is méltóságos volt, az iskolaigazgató, a gimnáziumigazgató is méltóságos úr volt, a tanár nem. Nem tudom, mennyire ismerik ezeket a régi-, hát ez nagyon fontos volt. Egy méltóságos asszonyt valaki „lenagyságázott” az üzletben, az megnézhetette magát, mondjuk az a kereskedő, ahhoz nem ment többé visszavásárolni.

[00:23:37](#)

Na, tehát itt általában a középosztály a nagyságos urakat jelentette, mert lejjebb a tekintetes úr volt ugye, amelyik egyáltalán nem jelentett igazi tekintélyt, az iparos volt, vagy kiskereskedő, vagy postás, vagy nem tudom, micsoda. Szóval alacsonyabb fokozatú állami alkalmazott. A középosztály az a nagyságos, mondjuk még a méltóságos urak bizonyos része is ide tartozott, az excellenciás, ugye az már miniszter volt, az már arisztokrata volt vagy egyéb, az már más réteghez tartozik.

[00:24:20](#)

Tehát a keresztény középosztály a századfordulón, ez tulajdonképpen elnyomott rétegnek érzi magát. Ellentétben a zsidó középosztállyal, amelyet úgy jellemeztem, hogy az az ő fénykora. Ennek a középosztálynak az egyáltalán nem fénykora. Két oldalról is elnyomottnak érzi magát. Egyrészt fölötte van az arisztokrácia ugye, vagy mondjuk a nemes uraknak az a rétege, amelyik a közigazgatásban főispánként, hadsereg, az államigazgatás felső vezető rétegeként ugye vele szemben is leereszkedő vagy éppen pöffeszkedő. Másrészt ekkor már ott pompázik fölötte ez a zsidó, nagyrészt zsidó eredetű, vagy kisebb részben német eredetű nagy burzsoázia, amelyik sokkal gazdagabb, mint ő, mert hiszen ez a keresztény középosztály nem gazdag. Nem gazdag, sőt általában megélhetési gondokkal küzd. Lásd Móricz Zsigmond regényeit ugye, amelynek tipikusan legtöbbje, ha nem paraszti környezetben, akkor leginkább ebben a középosztályi környezetben játszódnak.

[00:25:50](#)

Tehát ezek nagy anyagi gondokkal küzdő emberek, akik borzasztó erőfeszítéssel tartják ugye a maguk úri mivoltát és életmódját. Sokszor inkább már csak a látszatát, inkább nem esznek, de azért úgy kell öltözködni, úgy kell lakni, úgy kell viselkedni, mint ahogy az az urakhoz méltó.

[00:26:17](#)

Tehát ez a nagypolgárság ez természetesen nyomasztja és irritálja őket, mert hiszen ezek tényleg gazdagok, újjgazdagok és ez, mondjuk a magyar nemzeti középosztálynak természetesen szúrja a szemét, csípi a szemét. Milyen a mentalitása ennek a középosztálynak? Nagyon nehéz persze általánosítani, mert hiszen ennek sok rétege, sokfajta eleme, csoportja volt és ebben az időben nem is volt ilyen élesen kialakult profilja, arculata. Mindenesetre erősen nemzeti érzésű. Azt is mondhatnám, hogy nacionalista, ugyanakkor a reformok iránt, a változás iránt is fogékony. Nincs megelégedve a dualizmus viszonyaival ez a nemzeti középosztály.

[00:27:14](#)

Éppen ezért ez általában nem a Szabadelvű Párthoz, vagy a Tisza pártjához csatlakozik, amely a megelégedettek pártja, szóval azoké, akik a kiegyezés rendszerét a magukénak érzik, abban otthon érzik magukat, azt alapjában fenn akarják tartani. Ez a nemzeti középosztály, ez a keresztény középosztály, ez inkább a '48-as Függetlenségi Párthoz, tehát ez a legfontosabb ellenzéki párt, ehhez csatlakozik. Netán a Néppárthoz ugye, amelyek a katolikus egyházhoz áll közel.

[00:27:51](#)

Olyan politikai vezérei vannak, mint Justh Gyula. Később ugye Károlyi Mihály, amikor még függetlenségi. Vagy éppen mondjuk jellegzetes publicistája, Milotay István, aki egy élesen nacionalista hangú, de a Függetlenségi Párthoz és reformokat követelő publicista. Milotay később aztán szélsőjobboldali lesz, de ebben az időben ő egy radikális függetlenségi újságírónak számít, aki abban az időben mondjuk még igen közel áll Károlyi Mihályhoz és annak pártjához is.

[00:28:38](#)

Más kérdés, hogy ő félreérti vagy Károlyi sem alakult még ki azzá, amivé később lett. Milotay sem, később ágaznak el ezek az utak. De mondjuk jellegzetes, nagyon jellegzetes alakjának tartom ennek a középosztálynak az ifjú Csécsi Imrét. Nem tudom, ismerik-e a nevét, később Csécsi Imre publicista, politológus, később ugye ő a már emigráns Jászi Oszkár, magyarországi, hogy úgy mondjam, helytartója, követője lett. A *Századunk* című, ilyen radikális folyóiratnak a szerkesztője. De most nem arról beszélek, hanem fiatalkoráról, amikor is Kosztolányi Dezsővel és néhány más fiatal publicistával együtt *Új Magyar Szemle* címmel egy új folyóiratot tervez a '10-es és Adyhoz és Károlyihoz és Justh Gyulához is, szóval ezekhez fordult támogatásért. Ady és Károlyi a két csillaga, akihez ő kötni akarja a folyóiratának a szekerét, szóval bennük látja azt a két nevet, azt a két figurát. És ebben a programban, amit a folyóiratának elé ír, egy ilyen programcikket azt mondja, hogy szóval kifejezetten annak az érzésnek ad hangot, hogy a *Nyugat* és a *Modern Irodalom* az nemzetietlen.

[00:30:18](#)

Az nem a magyar talajban gyökerezik. Ő is úgy érzi még, hát pedig ugye mondjuk Móricz vagy Kosztolányi, vagy Babits ma már ezt azt hiszem, senki magyar ember nem érzi a nemzettől idegen szelleműnek, ezt az irodalmat. Persze mondjuk akkor még ők is hát szecessziósak voltak és stílusjátékokkal foglalkoztak, sokkal inkább, mint később a '20-as, '30-as években, de mondom, az ifjú Csécsi tehát reformokat akar, modernséget akar, de nemzeti alapon. És ezért választja ő ezt a két védnököt.

[00:31:02](#)

És mondom, ilyen csoportjai, irányzatai is voltak ennek a nemzeti középosztálynak. Igen sokan olvasták, szerették a *Modern Irodalmat*, keresték a modernséget, de ugyanakkor félték is a reformoktól, mert hát benne volt a levegőben, érezték. Még a politikailag kevésbé képzettek is, hogy ha ezt a régi világot megbolygatják, abból bajok is lehetnek. Különösen egy olyan országban, ahol a lakosságnak a mintegy a fele nem magyar anyanyelvű volt, és nem is vallotta magát magyarnak.

[00:31:48](#)

Ezek a reformtendenciák '18-19-ben kifejezetten megtorpannak, mondjuk ebben a rétegben. És ez érthető, mert hát '18 őszén még talán lelkesednek, de amikor ugye már a szomszédok és a nemzetiségek szedik szét az országot és amikor a demokratikus forradalmat követi az úgynevezett szocialista forradalom és a kommunista vörös terror, akkor azt mondják, hogy hát ehhez nekünk semmi közünk. Mondjuk Babits Mihálynak a magatartása jellegzetes ebből a szempontból, de hát Kosztolányira is el lehet ezt mondani, és más ugyancsak ebből a rétegből származó nagy szellemekre és kiváló írókra, hogy hogy '18 őszén még lelkesednek és aztán egyre inkább megrémülnek, visszahúzódnak.

[00:32:48](#)

És ugye Babits később megírja *Magyar költő '19-ben*¹ (sic!) című, ugye a *Nyugatban* mosakodását, mentegetőzését, tehát ha ma olvassa az ember, akkor egyrészt szégyelli magát, hogy egy ilyen nagy költő így mentegetőzik, hogy őt a Lukács György és Gábor Andor, nem nevezi meg őket, de hát szóval ezek a nagy „gondolatgombolyító”, így nevezi Lukács Györgyöt Babits ugye, és a szélkakas költő, ez pedig Gábor Andor aki hát ilyen nagyon népszerű kabaréíróból csapott föl, ugye harcos kommunista publicistának, szóval, hogy ezek hogy csábították el őt és hogyan csábították oda a vörös katedrára, és hogy ezt nem kellett volna vállalnia és így tovább. De közben ez valami mélységes, szóval valami igazi megrendítő folyamatot is tükröz Babitsnak ez az írása, és nem csak az irodalomra, nem csak a költőkre vonatkozik, hanem bizonyos értelemben erre az egész rétegre, arra az élményre, amely ugye arra a megrázkódtatásra, amely ezt a réteget érte, tehát ők tulajdonképpen készek voltak egy radikális átalakulásra, de nem ilyenre.

[00:34:06](#)

Nem rajtuk, persze nem is máson múlt egészen és főleg nem magyarokon múlt, ugye elsősorban a környező viszonyokon, a nagyhatalmakon és egyebeken, hogy ezek a forradalmak ide fajultak, illetve hogy ez lett a tragikus eredményük. De társadalmilag mondom, erre a rétegre ez természetesen így hatott. Érthető, hogy ami utána következett, azt, ha nem is azonnali lelkesedéssel, de végeredményben ez a réteg, ez elfogadta és magáénak érezte azt a mondom,

¹ *Magyar Költő Kilencszáztizenkilencben*

keresztény nemzeti kurzust, amely sok tekintetben eltorzította, sőt rettenetesen eltorzította a nemzeti, a keresztény gondolatot is.

[00:34:54](#)

Mert egyáltalán nem humánus rendszerként indult, hanem fehérterrorral indult, és később is egy erősen zárt autokratikus rendszer maradt. De ennek a rétegnek, hogy úgy mondjam, a fénykora ekkor következik be. Tehát ellentétben a zsidó középosztállyal, ez a keresztény középosztály, ez ekkor érzi magát inkább otthon az országban.

[00:35:23](#)

Tehát a két háború közötti időszakban. Más kérdés, hogy a '30-as évek második felében már e réteg ugye okosabb, messzibbre látó egyedei egyre inkább felismerték, hogy megint baj van, mert látták, hogy hova vezet, hova fajul az a hitleri Németország, az a hitlerizmus, amelyhez ugye a magyar politikusok akkor kötötték az ország szekerét. És hát nagyon sok kiváló tagja ennek a középosztálynak ugye akkor már szembefordult vele. Erről majd beszélünk különben. De megvoltak a saját vezető figurái, ideológusai. Ugye szabó Dezső ennek a rétegnek az ideológusa. Németh László, ugye.

[00:36:14](#)

Azelőtt nem véletlen, hát a forradalmak előtti két évtizedben ennek a rétegnek nem igen tudnék jelentős ideológusát megnevezni. Ezzel szemben mondjuk a zsidó középosztálynál, ott sorra. Jászi és mások jelentkeztek. Ugyanez nem volt meg ott a két háború között. A keresztény középosztály jelentős figurái, Szabó Dezső, Németh László, Bajcsy-Zsilinszky Endre ugye ebben az időben bukkannak föl és szerepelnek. De ha a két háború közötti időszaknak mondjuk, a filmjeit nézzük, ugye akkor indul a '30-as években főleg a magyar film. Erről a rétegről szól, szinte minden film. Nem az arisztokrátákról szól, mint ahogy a század elején színdarabok.

[00:37:11](#)

Még főszereplő még általában kötelezően, ha nem Molnár Ferenc stílusú polgári darabok voltak, akkor arisztokrátákról szóltak. A két háború közötti darabok, filmek azok a keresztény középosztályról. És ennek a színészei, mondjuk Jávor Pál vagy Páger Antal tipikusan ezeket a figurákat tudták nagyszerűen filmre vagy színpadra állítani.

[00:37:42](#)

Tehát ez a réteg ebben az egész időszakban és később is, a háború után is tulajdonképpen az egész társadalom tudata, mentalitása szempontjából, ezt állítani merem, meghatározó volt. Voltaképpen ez a réteg határozta meg a nemzeti közgondolkodást. Ezekre figyeltek az alsóbb néprétegek és azok az ideológusok vagy pártok, amelyek ezt a réteget nem érték el a maguk propagandájával, eszméivel, tanításaival, satöbbi, azok menthetetlenül elszigeteltek, izoláltak maradtak. Ugye ez mondható el az egyébként nagyon erős Szociáldemokrata Pártra, amelyik

ugye taglétszámát tekintve az ország legerősebb, legszervezettebb pártja volt. Ugye nagy munkástömegekkel, szakszervezetbe tömörült szervezett munkástömegekkel.

[00:38:41](#)

De nem számítottak igazán nemzeti pártnak, mert ezt a középosztályt, ezt a középréteget soha nem érték el, ugye szinte mutatóba alig volt egy-egy onnan eredő tagjuk. De ez vonatkozik a radikalizmusra is, amelyik persze a két háború közötti időszakban nagyon meggyengült a korábbihoz képest, és a liberalizmusra is, amelyik szintén tulajdonképpen egy ilyen gettóba zárva élt a magyar politikában és közéletben, mert ezt a réteget nem érintette, nem érte el.

[00:39:13](#)

Ugye itt tényleg mondjuk, mint igazi tipikus modellfiguráját, ideálfiguráját ennek a nemzeti középosztálynak én Bajcsy-Zsilinszky Endrét tudnám megnevezni. Ugye az ő egész életútja ezt testesíti meg, ezt ábrázolja. Ugye nem érdemes az Áchim gyilkosságáról beszélni, de hát mondjuk az is azért egy jellegzetes gesztusa volt egy ilyen egyébként alulról fölemelkedett család fiatal, itt a két Bajcsy-Zsilinszky fiú került szembe Áchimmal, az apjuk becsületének a védelmében. De most nem erről van szó. Mit csinál '19 után?

[00:40:06](#)

Ugye ő a háborúban katonatiszt, '19-ben ugye Horthy-tiszt, fajvédő nacionalista, utána publicistának, szerkesztőnek áll, a *Szózat* című lapot szerkeszti, de ugyanakkor nem az arisztokráciához törleszkedik, a felsőbb osztályokhoz, mert közben harcosan ugye antilegitimista. Az arisztokraták(?), ugye Apponyi, Andrássy Gyula gróf és mások ugye IV. Károlyt akarják visszahozni és hát egy Habsburg félliberalizmussal akarják megoldani a magyar társadalmi és politikai problémákat, és a beilleszkedést az új európai rendbe. Ezek nem, ők szabad király választók, ugye. Mondjuk a Horthy hívei, Horthynak, Gömbösnek az irányzata ez, amelyhez Bajcsy-Zsilinszky is csatlakozik. Tehát ők kifejezetten antilegitimista arisztokrataellenes és persze antiszemita is, bár nem ez a fő tartalma.

[00:41:16](#)

Van mindig valami plebejus vonás az ő gondolkodásában. Ugye elég korán írja meg híres brossúráját vagy könyvét, *Egyetlen út: a magyar paraszt* címmel. A magyar parasztban találja meg ugye a magyarfajta fönnyaradásának és fejlődésének a garanciáját. Most külpolitikailag ugye egyszerre kisantantellene, ugye, szerinte a kisantant fojtogatja Magyarországot, de ugyanakkor németellenes is. Abban a mértékben különösen, ahogy Németországban a náciizmus hatalomra kerül és erősödik.

[00:41:58](#)

És Magyarország legbátrabb, szóval a parlament legbátrabb németellenes politikusává növi ki magát. És ugye miközben tényleg az életét kockáztatja és a végén nem csak kockáztatja, hanem

oda is adja ezért az antifasiszta küzdelemért, hallgassák meg egy levelét 1943-ból, tehát amikor már egyértelműen antifasiszta irányban nőtte ki magát. És hát ennek a tábornak egyik vezéralakja, sőt hát előzőleg megjelenik ugye a Schönherz, a kommunista Schönherz Zoltán tárgyalásán, mint védő tanú. Tehát még a kommunisták ügyének is hajlandó támogatást és kezet nyújtani az antifasiszta harcban. De '43 szeptemberében így ír Supka Gézának, ennek a kitűnő magyar liberális demokrata publicistának.

[00:43:03](#)

Szegfivel kapcsolatban íródik a levél. Azt mondja, „Szegfi múltbeli tevékenységével szemben valóban sok kritikai észrevételem volt”. De nem ez a lényeg. A központi tartalma a levélnek az az októbrizmus. Ugye ez a '18-as októberi forradalom irányzata, amelyhez Károlyi Mihály, a szociáldemokraták, Jásziék, és mások tartoztak. Ami pedig az októbrizmust illeti, mondja Bajcsy-Zsilinszky, „hát én kezdettől fogva képtelen voltam arra, hogy e nagy kalap alá foglaljak mindenkit, akár elítélő, akár fölmentő szándékkal. Egészben véve inkább gyámoltalanoknak, mint bűnösöknek tartom őket és csak sajnálni tudom, hogy olyan értékek, mint Juhász Nagy Sándor, Nagy Vince, októbristáknak lebélyezettve kimaradtak a magyar politikából”.

[00:44:05](#)

„Azellen is régóta küzdök, és a legutóbbi könyvemben is világosan megírtam, hogy céltudatos történethamisítással az egész Szent Istváni Magyar Birodalom összeomlását e részben rosszhiszemű, részben vak, részben gyöngé emberekből, részben pedig félreállított értékekből alakult októbrista rendszer nyakába varrják mindenestől”. Tehát ez ellen tiltakozott. „Viszont azt is meg kell vallanom, hogy egy jottányit sem változtattam meg élesen elítélő véleményemet Károlyi Mihályról, aki ezt az egész rendszert a maga tökéletlen személyiségével lebélyegezte. Az értékek közül az imént kifelejtettem Garami Ernőt és a becsületes, jószándékú és mérsékelt szociáldemokrata munkásságot. Azt a szégyenletes magyar minimalizmust azonban, amelyet Károlyi képviselt, s ami tulajdonképpen a hazai fél és fertály asszimilánsok, vegyesen árják és zsidók lázadását fejezte ki a magyar gondolat és a magyar ügy ellen, a jövőben is a legmélyebben elítélem, üldözni szándékozom”.

[00:45:12](#)

„Károlyi Mihály ma is a leggyalázatosabb szerepet játssza Londonban, mialatt az én derék és tiszta magyar lelkű unokaöcsém Zsilinszky Antal, a magyar gondolkodás természetes útján a lengyelekkel csinált politikát, azalatt Károlyi Mihály a maga silány bandájával a lengyel iránnyal szemben Benessel szövetekezett”. És így tovább. Azt mondja „ezt a beteg októbrizmust nem szabad feltámadni engedni, s életre-halálra küzdeni kell Károlyi Mihály és bandája ellen”.

[00:45:47](#)

„És arra szeretnék tehát téged is kérni, ne add oda magad semmiféle októbrista föltámasztási kísérleteknek. A halottak maradjanak nyugvó helyükön. Kriptaszökevényekkel nem lehet Magyarországot újjáépíteni. Akik jó szándékkal és becsületes magyar gondolkodással

szegődtek annak idején az oktrobrizmus táborába, azoknak a mai becsületes ellenzék sorában van a helyük. Vagy a mi pártunkban, vagy a Szociáldemokrata Pártban, vagy a Keresztény Pártban, vagy a Szabadság Pártban. Szeretném remélni, hogy a lényegben e kérdések körül egyetértesz velem. Alkalmilag örülnék, ha előszóval is beszélgethetnénk”. No, ez tehát Bajcsy-Zsilinszky levele.

[00:46:29](#)

Majdnem ugyanebben az időben, 1943, ugyanaz az év, áprilisban Károlyi Mihály kifejti a maga emigrációs programját egy nyílt levél Jászi Oszkárhoz formájában. És ebben a következőket írja. Érdemes a kettőt így szembesíteni. „Magyarország csak akkor lehet életképes, ha komoly belső átalakuláson megy át. A múlttal nehéz leszámolni. Azok, akik máról holnapra egyszerűen átállnak a haladás táborába, nem lehetnek megbízható elemek. Én is elkövettem hibákat, de a rám fogott hibákban nem vagyok bűnös. Az ellenforradalom által fejemre olvasott bűnöket az egész magyar népnek el kell követnie, mert különben finis hungariae, vége Magyarországnak. Vállalnia kell a nem-nem soháról való lemondást az úgynevezett nagy és kis ellenséggel, tehát a nagy és kis antanttal való megegyezést, a szláv orientációt, a földosztást, a kulcsiparok nacionalizálását, a demokratikus szabadságjogokról nem is beszélve. Vállalnunk kell a föderációt is, a magyar népnek el kell fogadnia engem, még akkor is, ha soha többé nem megyek haza”. Szimbolikusan érti, szóval az ő személyét, mármint az eszméjét.

[00:48:00](#)

„Akik becsületesen leszámoltak a múlttal, a többiek...” Elnézést, most, régebben írtam. Szóval azokkal hajlandó együtt haladni, akik becsületesen leszámoltak a múlttal. A többiek, a félfasiszták és egyebek pusztuljanak el. Nem tudom, valamivel együtt, tehát a nyilván a hitlerista rendszerrel együtt. Két merőben, ugye egymással szemben álló felfogás. Nagyon plasztikusan mutatja, hogy '43-ban, amikor már világos volt, hogy annak az egész korábbi rendszernek vége, és valami egészen új korszak kezdődik, akkor egy Bajcsy-Zsilinszky és egy Károlyi Mihály mennyire különbözőképpen fogták fel a jelent és a jövőt.

[00:49:08](#)

Na, most a Bajcsy-Zsilinszkyhez képest ellenpéldaként idézném, már olyan értelemben, hogy a középosztályi gondolkodásnak egy másik kiemelkedő eseteként idézném a fiatal Bibó István példáját. Aki 1934-ben barátjához, Erdei Ferenchez azt írja Bécsből, ugye tudják, hogy Bibó és Erdei itt Szegeden barátkoztak össze az egyetemen, amikor ide Szegedi Egyetem jogi karára jártak.

[00:49:51](#)

És Bibó '34-ben Bécsben folytatott tanulmányokat, és akkor írja Erdeinek a következő levelet. „Bevallom, hogy még egy évvel ezelőtt is, amikor Bécsbe kerültem, szívesen letagadtalak magamnak téged, illetve az általad képviselt gondolat- és ténykomplexumot. És bizonyos

megnyugvással süllyedtem a velem hasonló előfeltevésű emberek közé”. Ezt Erdei Ferencnek az öccse, Erdei Sándor idézi.

[00:50:25](#)

És hozzát teszi, hogy Bibó '34-ben a februári-, ez '34 januárból kelt ez a levél, '34 februárban ugye Bécsben egy heroikus és tragikus végződésű munkásfelkelés robbant ki, amit az akkori félfasiszta rendszer hát szétlőtt és ugye Bibó ezt ott átélte, és utána kiment a szétlőtt Karl Marx-Hofhoz, tudniillik ott rendezkedtek be védelemre a munkások. Azt ágyúval lötték szét, és Bibó oda zárandokolt, szóval kíváncsi volt, meg volt rendülve, és meg akarta nézni ezt a híres Karl Marx-Hofot. Tehát a középosztályi Bibónak, ugye akinek az apja itt az egyetemi könyvtár igazgatója volt, ha jól emlékszem ebben az időben, ugye őt ez a munkásprobléma, a baloldali gondolat feszíti. És '40-ben írja éppen a *Társadalomtudomány* című folyóiratban, ezzel a címmel: *Erdei Ferenc munkássága a magyar parasztság válságának irodalmában*.

[00:51:33](#)

A válságirodalom általános jellemzését adja, és aztán azt mondja: „a magyar parasztság válságának az irodalma vonta először kétségbe azt a közhitet, melyen az egész világháború utáni magyar konszolidáció nyugodott, hogy tudniillik a magyar parasztság egyszerű életviszonyok között él, de sorsával és életformájával elégedett és a történeti osztályok vezetését lojálisan követő rétege a társadalomnak, mely a kigazda mozgalom révén a politikai érvényesülés és érdekvédelem kielégítő útját is megtalálta”.

[00:52:13](#)

Tehát ezt Bibó tagadja, sőt hozzát teszi: „anyagi és erkölcsi érdekeivel, teljességgel ellentétes vezetést érez, tud és tűr a parasztság maga fölött”. Tehát ez egy egész más szemlélet, mint ahogy ez ebből a rövid idézetből is ugye világosan kitűnik. Ez már elszakadást jelent attól a középosztálytól, attól az úri középosztályból, amelyik, ha volt is benne szociális érzék, azért a fennálló rendet hát meghosszabbítani perpertuálni akarta. Ennek az ezzel foglalkozó egyik legszebb tanulmánya Bibónak az *Elit és szociális érzék* című-, talán ismerik, mert hiszen ez azóta ugye megjelent a Bibó István válogatott, illetve összegyűjtött írásainak az első kötetében.

[00:53:09](#)

Itt valami egész rendkívüli finomsággal fejti ki, hogy mi az elit fogalma és kötelessége. Azt mondja, hogy „elitre a társadalomnak nem azért van szüksége, hogy legyen, aki vezesse, ez elit nélkül is megoldható. Az elit feladata több és szélesebb, mint a társadalom vezetése. Kultúracsinalás, példák és minták adása az élet élésére, az erkölcsi magatartásra, a szükségletek gazdagítására”. És így tovább. És akkor kifejti, hogy milyen az az elit, amelyik ennek a feladatnak valóban eleget tud tenni, és mikor kezdődik a baj. Mikor, miből lehet észrevenni, hogy az elit elfogulatlanságának vége? Amikor már nem tudja ezt a funkciót betölteni.

[00:54:04](#)

Azt mondja, hogy „az elit, önbizalom és elfogulatlanság vesztesének jelei a kifinomultság és a dekadencia. Válság jele” mondja „ha az elit túlbecsüli a köznépben rejlő értékeket. Ugyanis a társadalom legfontosabb értékeit vagy az elit őrzi jól vagy senki”. Tehát, amikor túlzottan tehát egy ilyen látványos nép felé fordulás kezdődik ugye, és a nép alsóbb rétegeiben igyekeznek felfedezni az igazi nemzeti értékeket, akkor Bibó szerint már kezdődik a baj.

[00:54:57](#)

Tehát Bibóról elmondható, nem akarom most már hosszan szaporítani az idézeteket, tehát, hogy ő egyszerre éli át a kétfajta gondolkodásmódot. És erre nagyon jellemző, de ezt nem hoztam most magammal, de talán ismerik azt a '44-es úgynevezett béke ajánlata, amikor a középosztály nevében a munkásságnak tesz úgynevezett béke ajánlatot. Amúgy ez már közvetlenül ugye, amikor már a szovjet csapatok az országban vannak vagy közelednek és világos, azt hiszem, '44 őszéről kelteződik ez, tehát igazi naiv, gyönyörű Bibói gesztus, hogy ő megfogalmazza a középosztály nevében a munkásság-, hát ez tulajdonképpen a kommunistáknak szól, és hát kisebb mértékben a Szociáldemokrata Pártnak, akik feltehetően majd az új rezsimnek a vezető erői lesznek, hogy mi az, amit a középosztály a maga részéről önkéntesen reformban föl tud ajánlani, és mi az, amihez viszont ragaszkodik, és amit jó volna, hogyha tiszteletben tartanának.

[00:56:09](#)

Ezt gyönyörűen megfogalmazza Bibó, aki mondom egyszerre belülről és kívülről látja ennek a középosztálynak a szerepét és helyzetét, ez a rendkívül tanulságos és szépséges benne. És hát ő az, aki ugye már '45-ben megírja a *Magyar demokrácia válsága* című klasszikus tanulmányát, amiből ugye nagy botrány és vihar kerekedik, amit először nem is akarnak leközoelni, aztán mégis Szabó Zoltán a *Valóság* című folyóiratban leadja. És utána egy szóbeli vitát rendeznek, ahol ott van Révai József és ott van Lukács György mint fő opponens ugye és tulajdonképpen ott Bibó és Lukács között az a párbeszéd zajlik le, hogy Bibó hát valóban fölteszi a kommunistáknak a döntő kérdéseket, hogy mit terveznek ezzel az országgal? Hogy igaz-e, hogy megint a rendőrterror, a pártterror, a párt uralom jelei mutatkoznak, de hát ő akkor ugye még ezt elfogadja, mint ugyan veszélyes, de nem végzetes jelenségeket.

[00:57:22](#)

És Lukács György, aki Moszkvából jött haza, és aki igazán tudhatja és kellett tudnia, és tudta is, hogy mit jelent a sztálini rendszer, ő ezt simán letagadja, és azt mondja, hogy szó sincs róla, kommunisták demokráciát jöttek teremteni Magyarországon. Hát tudjuk, hogy a végeredmény mi lett. De Bibó volt az, aki ezeket a kérdéseket ugye tulajdonképpen ennek a középosztálynak a nevében, és hát persze itt már az a nemzet nevében, világosan fölteszi.

[00:57:51](#)

Hát befejezésül én a következő kérdést akarnám föltenni. Hogy ma a kommunizmus és a kommunista ideológia csődjé vajon az egész baloldali gondolkodásnak a csődjét, a demokratikus gondolkodásnak a csődjét jelenti-e? Tudniillik, ma valahogy sokszor összekapcsolódik ez a kettő. Itt arra a hagyományvonalra gondolok, amit ez a -nagyon élesen, persze-, ez a Károlyi levél, amit Supka Géza, amit Jászi Oszkár és ezek képviselnek. Ma nagyon sok jelét látjuk az olyan törekvéseknek, amelyek ugye nem csak az elmúlt 40 évet, de az egész 45 évet el akarják vetni. Tehát azt a demokratikus koalíciós időszakot is, amely közvetlenül '45 után következett. Hát, ami csak pár évig tulajdonképpen csak két-három évig tartott igazán, mert '47-ben ugye Kovács Béla elhurcolásának, Nagy Ferenc lemondtatásával már valójában az egypárti uralom kezdődött.

[00:59:12](#)

De mégis volt egy ígéretes rövid időszak ez a bizonyos, amiben Bibó is részt vett. Tehát ha ezt is elvetjük, akkor már tényleg a Horthy rendszer világának és értékeinek a rehabilitációja következik, és ezt most úgy vetem itt föl ezzel kapcsolatban, hogy itt tulajdonképpen ennek az egykori középosztálynak az értékeit próbálják sokszor ösztönösen rehabilitálni azok, akik azt mondják, hogy hát a magyar katona az igazságos célért harcolt a Donnál és így tovább. Szóval, amikor ilyen nosztalgikus módon visszakíváncoznak abba a korszakba, amely mint ahogy ezt vázolni próbáltam, ennek a középosztálynak a fénykorszakát jelentette. Ez történelmileg, társadalmilag így volt.

[01:00:09](#)

Csak hogy ugye ennek a középosztály mentalitásnak és értékrendnek több baja van. Ha mai szemmel közelítjük meg és vizsgáljuk meg, ugye? Egyrészt ez egy nagyon defenzív, kirekesztő jellegű mentalitás, társadalmilag is, meg nemzetileg is. Ugye nem fogadja el, vagy nagyon nehezen talált érintkezést a szomszéd népekkel. Ebben mindig benne volt a magyar nemzeti gőg, fölényérzet, szupremácia, és társadalmilag is, mert úri volt, ugye ennek a ennek a középosztálynak a mentalitása, tehát lefelé kifejezetten a legjobb esetben is csak leereszkedő volt. Másrészt pedig ennek a mentalitásnak alapvető hibája, rákfenéje, hogy antimodern. Ugye amikor azt mondom, hogy defenzív, akkor tulajdonképpen erre gondolok. Értékkörző, konzervatív, múltba néző, nosztalgikus. Nem pedig modernizálást elősegítő.

[felvétel vége]

[01:01:23](#)

Az értékeken és ítéleteken és előítéleteken, és nem igazán kötődnek hozzá, mert modernebbül, európai módon gondolkodnak. Ugyanakkor, ugye itt van ez a másik, úgy nevezném, baloldali demokrata vagy republikánus gondolkodásmód, amelyet, mint ahogy ezt vázoltam, először leginkább ez a század eleji zsidó középosztály középréteg tudott magáévá tenni, természetesen könnyebben, mert kevésbé volt kötve ugye lelkileg lekötve a nemzeti hagyományokhoz

kevésbé aggódott az ország területi egységéért, jövődjéért és így tovább. Könnyebben ugye alkalmazkodott ilyen reformista vagy akár forradalmi európai eszmékhez és elgondolásokhoz.

[01:02:19](#)

Ez viszont egyrészt ugye sokszor hiszékenynek bizonyult, megengedhetetlenül hiszékenynek, még legjobb elemeiben is, ugye, mint Károlyi Mihály vagy Jászi Oszkár, akik az antant igazságosságban bíztak 1918-19-ben, hogy azok valóban olyan demokratikus békét fognak teremteni a nemzetek igazi önrendelkezési joga alapján, mint ahogy azt Wilson amerikai elnök meghirdette a maga híres 14 pontjában. És aztán újra elhitte, elhitték Masaryknak, Tomáš Masaryk-nak és Edvard Beneš-nek, sőt még román politikusoknak is, hogy ők ezekben az országokban megvalósítják, legalábbis megközelítik a nemzeteknek a kisebbségek számára is biztosított egyenjogúságát, és így tovább. Tehát egy ilyen hiszékenység, amely feltétlenül jóindulatú, de sokszor nagyon rossz következményekkel járó volt.

[01:03:23](#)

Másrészt, hogy ez a hagyományvonal nem tudott és nem tud ma sem szervesen kapcsolódni itt az ország korábbi eseményeihez, ma ezt még a viszonylag baloldali pártokban is megfigyelhetjük. Nincs világos hagyományvonala szerintem se a Fidesznek, se az SZDSZ-nek, hát a vajúdo és létrejönni nem tudó Szociáldemokrata Pártról nem is beszélek, de az MSZP-ről beszélhetnék, ezek, amelyek balközépnek vagy viszonylag baloldalinak vagy liberálisnak vallják magukat, kérem, nincs világos hagyományvonaluk, mert valahogy félnek, nem tudják, hogy mit vállaljanak, és mit ne vállaljanak azokból az elődökből, ősökből, amelyeknek egy részét ugye a nemzeti közvélemény éppen az előbb említett előzmények alapján nem elég hazafiasnak vagy éppen hazaárulónak tartja.

[01:04:23](#)

Szóval végeredményben oda tudnék kilyukadni, vagy konkludálni, hogy nem lehet a múlt fordulópontjainak, tévedéseinek, kisiklásainak a tisztázása nélkül, pusztán most fehér lappal újat kezdve nekivágni a jövőnek, mert abból újabb viták, félreértések, súrlódások adódnak. Muszáj ezeket az egykori küzdelmeket, belső harcokat őszintén, világosan föltárni, és ezeket a nemcsak pártokhoz, hanem mint látjuk, vagy legalábbis ahogy én bemutatni igyekeztem, hát egész társadalmi rétegeket, osztályokhoz kötődő ideológiákat, mentalitásukat is a maguk gyökeréig föltárni, kimutatni, pozitívumaikkal és hát tévedéseikkel, negatívumaikkal együtt. Hát köszönöm a figyelmüket, úgy gondolom, hogy most jöhetnek kérdések és ellenvetések. Tessék parancsolni. Tessék.

[01:05:30](#)

Kérdő 1: Azt szeretném megkérdezni, hogy különben kik is ez a középosztály? Egyáltalán, hogy miért osztály? Ez csak egy egyszerű történelmi terminus technicus, amit a középosztályhoz(?) használják vagy van egy ilyen osztályfogalom? Aztán azt szeretném megkérdezni, hogy ez a középosztály ez itt egy szociológiai fogalom vagy pedig egy ilyen

értékfogalom, vagy [...] Mert például itt a rétegeinél szólva ezek szociológiailag is elkülönültek, de például amikor a mai hát középosztály eltűnéséről beszélt, akkor itt értékrendszer eltűnéséről beszélt. Tehát a fiatalok az értékrendszert nem veszik át és nem szociológiai [...]

[01:06:18](#)

Litván György: Köszönöm szépen. Köszönöm. Igen, hát ez jogos kérdés. Én mondtam, hogy ez a középosztály diffúz, nehezen körvonalazható valami. Hát abba ne is menjünk bele, hogy mi az osztály, ugye? De hát azért, mert itt akkor rögtön beleütközünk abba a kérdésbe, hogy ezt most marxista értelemben, a termelő eszközökhöz való viszony szempontjából nézzük-e, vagy sem. Mindegy, én most nem akarok itt különbséget tenni osztályréteg között, de nyilvánvaló, hogy a társadalmi tagozódásban, ugye ennek a rétegződés fogalmának van értelme.

[01:07:25](#)

Hogy a társadalmakban ugye emberek elkülönülnek egymástól, és így nincs értelme, mondom, a marxizmus merev kategóriájához ragaszkodni, mert egész más ez Európában és az ázsiai vagy más, nem európai társadalmakban. Még Amerikában is, noha európai eredetű a társadalom, egészen másképp néz ki. De hát mondjuk, az európai társadalmakban középosztálynak nevezzük, és ez elég elfogadott fogalom, azoknak a rétegeknek az összességét, amelyek nem a legvagyonosabb, tehát a leggazdagabb birtokos, tőkés, pénzarisztokrata, satöbbi, satöbbi rétegekhez tartoznak.

[01:08:11](#)

Tehát a leggazdagabb birtokos, tőkés, pénz arisztokrata satöbbi, satöbbi rétegekhez tartoznak, de nem is a társadalom kiszolgáló, robotoló elemeihez, és nem is a kis polgársághoz, hanem az a jómódú réteg, amelyik áll egyrészt kisebb tőkés elemekből, mondjuk kisebb vállalkozó elemekből, áll menedzserekből, tisztviselőkből, szabad értelmiségiekből, orvosokból, ügyvédek, tanárokból, és mondjuk, a köztisztviselőknek a felső rétegéből.

[01:09:08](#)

Körülbelül ezeket nevezném [...] így értem szociológiailag. Én eredetileg szociológiai értelemben, illetve a kettőt összekapcsolva próbáltam ezt a középosztályt, illetve a kettős magyar középosztályt jellemezni. Természetesen igaza van abban, hogy ma már nem eredeti, nem szociológiai értelmében, hanem csak, mint egy értékrendszer hordozójáról. De azért, mint egy magatartás hordozójáról is beszélhetünk erről.

[01:09:44](#)

Elmulasztottam, amit megírtam a zsidó középosztály, középréteg esetében, hogy '45 után hogy élte meg az idők változását, tudniillik, meg kellett volna tennem a másikkal is, csak aztán ott már erre nem volt időm és elég figyelmem, mert azért ez is elég jellegzetes volt, ha nagyon

különböző is. Mert ez a nemzeti keresztény középosztály, ugye ezt nagyon súlyosan érintették a '47-48 után bekövetkező változások. Ugye, azt lehet mondani.

[01:10:20](#)

Kivéve azt a részét, amelyik ekkor már mondjuk műszaki, értelmiségi pályára nyergelt át, sokan voltak ilyenek. Ezt a részt leszámítva, ezek viszonylag-, műszakiba most az orvosokat is beleérténém. Hiszen az orvosi kar egy jelentős része ebből a középosztályi rétegből kerül ki. Tehát ezek valamennyire biztonságban voltak és maradtak. Lehetne persze biztos ellenpéldákat mondani.

[01:11:03](#)

Nem is szólva arról, hogyha előlépésre számítottak, akkor be kellett lépniük a pártba, mert nem lehetett belőlük főorvos vagy főmérnök, vagy mit tudom én, micsoda. De hát mondjuk ez a része úszta meg a legkönnyebben. A birtokos része, tehát azok, akinek vidéki birtokaik voltak, vagy akik köztisztviselők voltak. Természetesen azokat onnan mind kirúgták, házuktól, földjüktől, szőlőjüktől megfosztották, és ezek aztán hát ki hogy tudott, úgy rázódott el, sokszor munkásként dolgozva, vagy más nagyon nehéz módon megkeresve a kenyerüket. És hát sokan pedig, mint ellenforradalmárok, mint reakciósos internálásba vagy kitelepítésbe kerültek, igen számosan. És azt lehet mondani, hogy hát különbözőképpen viselték ezt, mint ahogy az emberek különbözők.

[01:12:09](#)

Voltak, akik próbálták szolgálni és kiszolgálni az új rendszert, és voltak, akik hát teljes úri tartásukkal a börtön legfenekén is megőrizték úri mivoltukat és gerincünket és becsületüket. Nemcsak a középosztályból, Eszterházy Pál hercegről csak a legjobbakat lehetett hallani a gyűjtőfogházban, amikor én arra jártam. Mondjuk a későbbi években, akkor ő már nem volt ott, akkor ő már Ausztriában élt, de Eszterházy makulátlan úr maradt ott is.

[01:12:56](#)

A betonfözelékből is repetát kért, hogyha kaphatott, nem válogatott, nem finnyáskodott, minden munkát elvégzett, ami rá jutott. De hát ugyanígy én is találkoztam a középosztály kiváló képviselőivel, mondom ilyen helyzetben is, és tudom, hogy bányában és Sztálinvárosban és nem tudom hol dolgoztak munkásként. És ugyanakkor egy ilyen mentalitást, egy ilyen értékrendet igen sok családban fönt tudtak tartani.

[01:13:36](#)

Tehát mondjuk a vallásukhoz ragaszkodtak, gyermekeiket megkeresztelték, megkereszteltették, és ezt az így jellemzett mentalitást, hát legalább egy szűk körben képviselték továbbra is. Hát ilyen értelemben beszélünk, beszélhetünk ma is, hát persze, ma már itt már megint egy feléledő, de szerintem igazán restaurálódni nem képes középosztályi

mentalitásról, mert ezt most már nem a kommunizmus álmodernizálása, hanem a valódi európaizálódási folyamat fogja előbb-utóbb végképp elmosni, elsöpörni. De hát ez feltevés, amit nem tudnék ma bizonyítani. Tessék.

[01:15:00](#)

Kérdező 2: Az, hogy az újközép vagy keresztény újközéposztály mentalitása részben az osztályréteg eltűnésével eltűnik, nem jelenti mindig azt, legalábbis tapasztalat szerint, erre te is utaltál az előadás alatt, hogy eltűnik maga a mentalitás. Tehát a viselkedési norma, amely fölülül, az napjainkban rendkívül erősen érezhető. Nemcsak a vadászatban, az őskutatásban, egyebekben látszik ez meg, hanem a kommunikációban. Az embereknek egymással való kommunikációjában is. Na, most akkor vajon hogy lehetséges az, ezt nyilván egy történész tudja megmagyarázni, hogy már nincs szükség az osztály jelenlétére, de nosztalgiával tovább élhet? Mégpedig olyan rétegekbe jut tovább, amelyeknek már nincs érintkezése az eredetivel.

[01:15:56](#)

Litván György: Az eredetivel. Igen. Hát ez az, ami tulajdonképpen már korábban, nagyon köszönöm, hát igen, teljesen egyetérték veled. De nemcsak utólag kezdődik ez, már amikor még van eredeti, akkor is van az úgynevezett „gesunkenes Kulturgut”, ahogy németül mondják, „gesunkenes Kulturgut”, ugye a lesüllyedt kultúrjav, amelyik mondjuk arisztokrata szokásokat, allűröket, hát silányabb formában, ugye... amikor viszont látunk ilyesmit középosztályi környezetben, vagy a középosztályét a kispolgári környezetben. Hát kicsit már komikus vagy nevetséges, szóval már ilyen lesüllyedt, leromlott formában. De hát én nem tudok erre csak történeti példákat mondani, de nem történeti magyarázatot adni.

[01:16:59](#)

Ez nyilván a társadalom pszichológiának egy fontos jelensége. Ez tulajdonképpen a társadalmi identitással függ össze. Ugye az ember valaminek, a társadalmon belül valamilyen valaminek tartja magát, valamilyen csoporthoz, valamilyen jellegzetes és éppen értékrendet valló csoporthoz tartozónak tekinti magát. És akkor ennek a jegyeit, ugye külsődleges jegyeit öltözködésben, ez a ruházzkodásban, mozgásban, szóhasználatban akkor is őrzi, amikor attól elszakadt. Ha emigrált, ugye hányan-, hát ez egyébként nemzeti vonás is, ugye hányan őrzik Amerikába szakadt honfitársaink a nemzeti szokásokat, megtartják a nemzeti ünnepeket és így tovább, mert ez fogódzót jelent számukra és gyermekeik számára, amíg azok is tartják ezt a szokást.

[01:18:19](#)

És ugyanúgy társadalmilag, mondjuk éppen nehéz időkben az ehhez való ragaszkodás segítette azt, hogy valaki önmaga maradjon, gerinces ember maradjon akkor is, amikor megalázzák, üldözik, kirúgják. És itt, amikor mindenféle bántalmak érik, és amikor pont ettől akarják megfosztani, ugye mondjuk, magyar úri mivoltától akarják megfosztani, ő ehhez annál inkább

ragaszkodik. Ma pedig hát érthető módon, ugye ennek egy ilyen nosztalgikus reneszánszát is érezzük.

[01:18:58](#)

És én nem hiszem, hogy ennek minden vonása értéktelen vagy meghaladandó lenne, bár egy csomó vonása megmaradna. Hát számomra mondjuk ez az úri középosztály, ez mindig hát valami, egy ilyen idegen és mondjuk entitásában nem barátságos világ volt ugyanakkor, amikor egyedeiben nagyon barátságos képviselőivel és kiváló képviselőivel is találkoztam. Tehát nagyon meg tudtam becsülni azt a méltóságot és azt a formásságot, ahogy ez a világ érintkezni, viselkedni, étkezni, táncolni tudott. És ahogy ugye megteremtette tényleg és megtartotta az életnek a kereteit.

[01:19:59](#)

Ezt fájdalmasan nélkülöztük már abban az időben, amikor ugye ezek a társadalmi változások tudatosan és ösztönösen szétdőlték az életnek ezeket a formáit és kereteit. Amelyek sokszor konzervatívak, zavaróak voltak, néha ellenszenvesek is, de mégis jelentettek bizonyos formákat, kereteket, amelyek segítettek az embernek, az embereknek a társadalomban eligazodni.

[01:20:30](#)

Nem éppen az úri vonásokra gondolok, amelyek, hát ezt fiatalok egyszerűen ez az, amit azt hiszem, legnehezebben lehet a fiatal generációkkal megértetni és megéreztetni, hogy ez mennyire [...], és hogy akármilyen rémségek is történtek, az nagy dolog, hogy ezt az úri és nem úri társadalom közötti válaszfalat ezt véglegesen sikerült, én legalábbis remélem, hogy ezt nem lehet, nem lehet visszaállítani, mert az nagyon nagy baj volna, ha azt sikerülni visszahozni, restaurálni.

[01:21:11](#)

Mert azért az elmúlt évtizedek változásainak talán egyetlen igazi pozitívuma, hogy ez megszűnt. Igaz, hogy ez nagyrészt megszűnt, mondjuk olyan fejlődésű országokban, mint Ausztria, amelyek nem élték át ugyanezeket a folyamatokat. Vagy Franciaország, de azért ott még inkább nyomaiban ez még ma is érezhető, legalábbis Ausztriában az ember lépten-nyomon beleütközik ebbe a különbségtételbe. Ami a Herr Doktor és a köznép között létezik. Igen?

[01:21:59](#)

Erdélyi Ágnes: Én ahhoz kapcsolódnék, amit az előadása végén [...] kérdéséhez; volt a *Kritika* című folyóiratban egy vita, talán ami még most is folyik, nem vagyok benne biztos, amit Tamás Gáspár Miklós indított a *Búcsú a baloldaltól* címmel, és elég nagy visszhangot vetett, és a Tanár úr is kifejtette a véleményét ennek kapcsán, és most is utalt rá. Én azt szeretném kérdezni, hogy milyen esélyt lát arra, hogy a baloldali értékek, a baloldali gondolkodás a mai társadalomban

megtisztulva lábra kapjon? Ha nem is azok a pártok, amiket említett, melyeknek a gondozói(?), az értelmiséget látja-e a mostani állapotában erre fogékonyak, alkalmasnak?

[01:22:54](#)

Litván György: Hát nem igazán, a problémát éppen ebben látom. De hangsúlyozni szeretném, én egyáltalán nem tartom kívánatosnak, hogy a baloldaliság értékei azok általánosan vallott értékek legyenek. Azt tartanám kívánatosnak, hogy a középbal, szóval nem a szélső, hogy ezek az általam említett értékek elfogadottá, tehát tolerálttá váljanak társadalmilag ugyanúgy, mint más értékek.

[01:23:22](#)

Tehát, mint ahogy Németországban vagy Ausztriában, vagy Franciaországban, ezek egymás mellett, egymást kiegyensúlyozva léteznek, és ezt fontosnak tartom, mert ez biztosítja a társadalom és az állami berendezkedés egyensúlyát. Tehát mint ahogy nem véletlen, hogy a nyugat-európai országokban ezek majdnem egálban vannak, ugye majdnem minden 50% körül. Hát most mondjuk Németországban a szociáldemokrácia visszaesett egy jó néhány százalékkal, de hát évtizedek óta, ugye bármelyik tömb - most ne pártokban, hanem mondjuk itt, középbal és középjobb, tömbökben gondolkozzunk - pár százalékkal tudják megnyerni a választásokat akár Angliában, akár Németországban, akár Franciaországban.

[01:24:20](#)

És akkor az egyik van kormányon, a másik ellenzékekben. De nagyon erős ellenzékekben, és a kormányon lévő blokk vagy tömb, vagy párt az tudja, hogy ha sok hibát követ el, akkor a következő választáson fordul a kocka és ő vonulhat opozícióba. Tehát ezért tartom fontosnak, hogy itt a szociális szempontok figyelembevétele, szóval mondjuk az alsóbb rétegek életviszonyai, de másrészt a vállalkozás szabadsága, tehát a szabadság és az egyenlőség követelménye durván mondjuk, erről van szó, hogy ezek egyensúlyban legyenek és maradjanak, ezért tartanám én fontosnak.

[01:25:03](#)

Most az esélyei - hát éppen azt mondtam, hogy sajnos ugye itt a kommunizmus évtizedei, amelyek magukkal rántották ezeket is a bukásba, a pusztulásba. Az igazi értékeket. Mert a kommunista ideológiának ugye voltak szerintem valós elemei, amelyeket nem szabad engedni a szemétkébe dobni, vagy a semmibe hullani. Amik nem a kommunista ideológia igazi tartozékai voltak, hanem beleépítették az évszázados, ugye demokratikus hagyományoknak, azokat az elemeit, amelyek, számukra legalábbis, szóban, szavakban használhatóak voltak.

[01:25:52](#)

Aztán más kérdés, hogy a gyakorlatban az egyenlő jogokkal, a kollektívizmussal, meg egyéb ugye értékekkel mit műveltek. De szerepeltek a szótárban az értékek, a vallott és hirdetett

értékek között. És hát ugyanez vonatkozik, mondjuk a magyar történelmi felfogásra is. Olyan dolgokra, mint a szomszéd népekkel való őszinte és olyanfajta együttműködés, amely nem zárja ki azt sem, hogy saját elmúlt, mármint a magyar kormányok és rendszerek korábbi hibáira, vagy nem dicséretes cselekvéseire is kitérjünk, és azokat mondjuk, ugyancsak őszintén feltárjuk. Itt például annak idején, ugye most jönnek elő azok a szörnyűségek, amiket a jugoszláviai magyarok ellen követtek el.

[01:27:10](#)

De ugye ezekről eddig odaát nem beszéltek. De emlékszem, hogy milyen ellenérzést keltett, amikor Cseres Tibornak a *Hideg napok*-ja megjelent, és abból filmet is csinált a Kovács András. Méghozzá egy kitűnő filmet, és akkor ezt komoly nemzeti tekintélyek bírálták, hogy nekünk nem szabad addig elkezdni a nemzeti önkritikát, amíg odaát nem válaszolnak hasonlóval.

[01:27:43](#)

De hát tény, hogy nagyon sokára érkezett meg a válasz, de hát most már azért beszélnek róla. És mi nem köthetjük ezt mindig azonnali ellenszolgáltatáshoz. Itt egy csomó dolog van. Nem csak 20. századi, régebbi dolgok is vannak itt, ugye? Még a múlt századi, az Apponyi féle népoktatási törvény meg ezek a dolgok. Amelyek persze liberális időkben hozattak, és hát mondjuk, eltörpülnek amellet, amiket később a csehek vagy pláne a románok elkövetnek a magyar kisebbségek ellen. Na, de hát nem követelhetünk tőlük nemzeti belátást, önvizsgálatot, önkritikát, amíg mi nem vagyunk hajlandók ezekre a régebbi időkre...

[01:28:37](#)

Könnyebb a helyzetünk, mert tulajdonképpen nekünk az volt az idézőjelben „történelmi szerencsénk”, hogy a magyar uralom még liberális időre esett. Kivéve mondjuk azokon a területeken, amelyek a bécsi döntések nyomán '38-ban, '39-ben, '40-ben kerültek vissza a Felvidékről vagy Erdélyből Magyarországhoz, ezek csak példák.

[01:29:02](#)

Szóval arra mondom ezt, hogy itten tehát vannak olyan nézőpontok, olyan elemei az elmúlt ideológiának, amit kár volna a fürdővízzel együtt ugye kiönteni. Persze ezt nagyon nehéz elkülöníteni, mert az emberek már az iskolában, ugye ezt ömlesztve kapták, az igazat meg a hazugat. Tessék.

[01:29:35](#)

Kérdő 3: Tanár úr, hogyha problémás önnek például a baloldali értékek társadalmi elfogadottsága, akkor mi magyarázza azt, hogy például a helyhatósági választásokon, hogy aktualizálják a témát, olyan magát szociálliberálisnak valló párt, mint az SZDSZ sikert ért el? Tehát ez, hogyha a társadalomban van a baloldali értékekkel szemben egyfajta ellenszenv, akkor az SZDSZ-nél netán a korábbi kommunista ellenes akcióanizmus, vagy más hasonló

probléma vagy más hasonló jellegzetesség lehetett az, ami melléjük állította a társadalmi többséget?

[01:30:10](#)

Litván György: Az is. Azt hiszem, hogy is. De én nem azt mondom, hogy ez teljesen általános ez az ellenszenv, vagy ellenérzés. Nagyfokú. De hát ez érthető, de hát éppen ezért kell ezt hosszadalmas és aprólékos, mondjuk munkával, beszélgetésekkel meg újrakezdéssel kimunkálni. Ehhez nagyon sok mindent meg kell írni a történelemből, újraírni. Ugye hát teljesen használhatatlan történelemkönyveink vannak, amelyek ugyancsak vegyesen tartalmaznak igaz és teljesen alaptalan, hamis vagy torz megállapításokat.

[01:31:01](#)

Na, ami az SZDSZ-re vonatkozik, hát ezt nem tudom, én nem láttam még erre, és nem is hiszem, hogy erről pontos elemzést lehetne készíteni. De a saját magam szerintem megfelelt a kérdésre, mert sokak számára, ugye az SZDSZ az még azzal azonos, amit az SZDSZ-ben magában sincs ez tisztázva. Előbb-utóbb erre biztos sor fog kerülni, meg vagyok győződve róla.

[01:31:27](#)

Én nem foglalkozok a mai pártpolitikával, de azt hiszem, hogy majdnem mindezekben a pártokban-, szóval egy átstrukturálódásnak el kell következnie, mert ma nagyon sok a tisztázatlanság. Minden jelentős, sőt nem jelentős pártban olyan elemek vannak együtt, amelyek tulajdonképpen nem tartoznak össze, és olyan elemek vannak különböző pártokban, akik, vagy amelyek hát inkább összetartozhatnának.

[01:32:01](#)

Kérdező 3: Közben egy következő kérdésem, ami közvetlenül az előadás témájára vonatkozik, és egy kicsit hosszabban fejtette ki(?). A mostani MDF-et, ha megnézi az ember, akkor számomra mindig furcsa volt, hogy egy pártban látni, mondjuk Csurka Istvánt és, hát nem tudom mást, mondjuk Bíró Zoltánt. Ez azért furcsa számomra, megmondom, hogy miért, mert mondjuk, hogyha azt vesszük, hogy 1972-ben ugye Szabó Miklós megírta azt a tanulmányát a *Században*(?) vagy a *Történelmi Szemlében*, amiben éppen arról van szó, hogy a középosztálynak ez a két rétege a századforduló előtt éles ellentétben áll egymással, megjelennek olyan ideológiák, amiben például későbbi érvendszerek visszacsengenek a mostani fülnek, tehát a kozmopolitizmus és a nacionalizmus, vagy a nemzeti kozmopolita és a többi kérdések.

[01:32:56](#)

Szóval a kérdés az tulajdonképpen az, hogy az az ellentét, amit népi-urbánus ellentétnek hívunk, annak milyen viszonya van ezzel a középosztály problematikával? Le lehet-e egyenes vonalban vezetni, vagy pedig nem lehet levezetni, hanem csak egyes átjárások lehetnek, vagy pedig itt

valami olyan bonyolult összefüggésrendszer van, amit tulajdonképpen, én legalábbis, nem nagyon tudok megérteni. Mert azt egy az egyben én szerintem nem lehet levezetni [...]

[01:33:26](#)

Litván György: Ebből? Ez nagy mértékben fedi azt, amiről én ma beszéltem a két...

[01:33:34](#)

Kérdező 3: Tehát [...] az úri középosztály [...]

Litván György: Nem, nem, persze. Tessék?

[01:33:41](#)

Kérdező 4: Végül is az Erdei tanulmányában egész kiderül, hogy végül is a nemzeti történeti középosztályhoz csatolja ő a népi mozgalmat, mondván, hogy ez a nemzeti történeti középosztály az igazi magyar rétegeket ugye a Varságon keresi, és hát, amikor Németh László... Teát ezért mondom, hogy úgy érzem, hogy az Erdei alapján, végül is, Erdei megpróbálja valahogy levezetni, bár nem mutatja ki.

[01:34:09](#)

Litván György: Jó, persze, hogy így nem fedi egymást teljesen. De mondjuk, ami az urbánus oldalt illeti, az eléggé. Hát az nagyjából ez az akkori-, ma már nem, mert ma már ez egyáltalán nem azonos a zsidókérdéssel. Ezt én a *Századvég* ebben a különszámában, amit írtam, én ezt hangsúlyoztam is, ezt fön is tartom. És váltig állítom, hogy ez ma már sokkal tágabb, szóval ez...

[01:34:46](#)

De akkor, a '30-as években, amikor ez az egész kibontakozott, akkor nagyjából, nem százszázalékosan, de több mint nyolcvanszázalékosan ezt a réteget-, most a másik oldalon valóban, persze, hogy a népi mozgalom és irányzat nem azonos. Semmilyen értelemben. De a középosztálynak szinte a legjobb elemei, azért ezt hangsúlyoztam, szerintem a Németh László a középosztály, ennek a középosztálynak az ideológusa, méghozzá magas színvonalon fejezi ki annak a gondolkodásmódját, mentalitását, és majdnem azért ezeknek a legtöbbje középosztályi származású, de hát persze sokan jönnek a parasztságból.

[01:35:39](#)

De az aztán már végképp nem véletlen, hogy Szegfű Gyuláig menően, aki aztán ugye egész máshonnan jött, és más **[ugrik a felvétel]** történetiszemléletet, mentalitást képviselt, ebben az időben, ugye '30 körül és a '30-as években, ezekben a népi szociográfusokban fedezi fel **[ugrik a felvétel]** a középosztály maga legjobb elemeit, a maga jövőjét, reménységét.

[01:36:21](#)

Mert a parasztsághoz nyúlnak vissza, mert... hát ez egyben összefügg azzal, amit Bibó mond, de nem csak rossz értelemben. Hát ezek éppen a modernizálódásra mondjuk, a változásra hajló rész. Most mindegy, hogy ez jobb, hogy milyen, mert ez a modernizálás ez kaphat ilyen meg olyan előjelet. Volt jobboldali modernizáció is. De azt, hogy ebből kitörni, ebből a defenzív, konzervatív körből és létezmódból, ez csakis a parasztság felé volt lehetséges. És ez a dolognak a legpozitívabb része. A másik, az mondjuk a verseny, a vetélkedés, a hatalmi harc része a dolognak. Mert erről is szó van, hogy a középosztály és a kétféle, a kéttípusú értelmiség küzd a vezető szerepért és a befolyásért.

[01:37:27](#)

Mindegyik a maga értékeivel, a maga stílusával, a maga hagyományrendszerével, értékrendszerével. Hát, amiben ő erősebb, és amit ő föl tud mutatni, ugye? Az egyik a maga nemzeti tradicionalizmusát és a történelemhez és a földhöz és a néphez való kötöttségét, mert ez az ereje. A másik a maga európaibbságát, a maga irodalom- és nyelvismeretét és műveltségét és mondjuk kitekintést, ugye? És ezek küzdenek egymással tulajdonképpen.

[01:38:10](#)

Ez a háttérben a két középosztály. Hát nem a parasztság. Hát a népi gondolatnak a bázisa, az a parasztságról szólt, de nem a parasztok olvasták, és nem azok vették meg a könyveket és tartották el és tették naggyá a népi irányzatot a '30-as években vagy a '40-es években.

[01:38:36](#)

Kérdező 3: Számomra azért volt érdekes például mondjuk, hogyha nevesítjük a Csurka és a Bíró Zoltán sokáig egy pártban. Mert ugye az egyiket ahhoz tudom kötni, valami olyasmi, ami a Horthy rendszerre vonatkozik, valami autokratikus, valami tekintélyelvű, az MDFben megvan egy ilyen fajta [...] És megvan mellette az a népi irányzat és az a [...] irányzat, amely pontosan szemben, eredetileg ezzel szemben lépett föl, tehát tulajdonképpen ezek [...]

[01:39:03](#)

Litván György: Igen, ez egy külön érdekes kérdés volna, hogy ezek az egykor szembenálló irányzatok, mint antikommunisták, és bizonyos értelemben, mint antimodernisták, mint anti-nyugatosok hogyan találkoznak. Mert részben [...] Tessék?

[01:39:24](#)

Kérdező 3: Tanár úrnak van koncepciója erre?

[01:39:27](#)

Litván György: Nincs koncepcióm, csak némi tapasztalatom, hogy azért itt egy közeledés van. Azért elvárjuk ma is valóban, hát nyilvánvalóan. Hát ugye az Antallék köre meg kifejezetten a népi hagyományhoz kötődők nem azonosak. Ezt minden értékítélet nélkül mondom, hát ez köztudomású. Ezt ők maguk is mondják, különböző csoportot alkotnak. De azért nem egész véletlen, hogy egy pártban tudnak találkozni. Mert van, legalábbis, ami közös, ami szembeállítja őket.

[01:40:07](#)

Kérdező 3: Közös ellenség?

[01:40:08](#)

Litván György: Közös ellenfél, rivális vagy mi, hát mindegy, hogy nevezzük, persze.

[01:40:19](#)

Kérdező 4: Két Kárpátok közt a nemzeti történeti középosztálynak egy széles rétegét képviselte az értelmiségnek az ezen belül mondjuk az állami alkalmazott értelmiség, jogászok, tanárok, és főleg a vidéki szakképzett értelmiségről elmondható, hogy olyan szempontból modernizálódik, ennek ellenére lojális a hatalomhoz és konzervatív ez az értelmiség. Most egy kicsit analógiát fogok (mondani) a mai helyzetre.

[01:40:51](#)

Úgy tűnt a pártok alakulását, illetve mondjuk a '80-'89-es években, hogy ez a vidéki értelmiség ma is valahogy tehát a pártokhoz, illetve a hatalomhoz kapcsolódva mondjuk, mutatja ugyanazt a képet, amely a két világháború közt megvolt. Tehát a vidéki állami alkalmazott értelmiségi inkább egy konzervatívabb, mondjuk MDF párti, még a városi értelmiség az a középrétegek felé vonzódik. Tehát a városi középrétegek felé. És úgy érzem, hogy ez '89-ben meg is volt. Tehát az MDF vidéki alapítói, alapító tagjai közt tanárok, jogászok ott voltak, ugyanakkor most a helyhatósági választásokon ez a kép már nem ilyen egyértelmű. Tehát rengeteg vidéki városban olyanok képviselik az SZDSZ-t, illetve mondjuk a Fideszt, akik az eredeti kép szerint mondjuk, inkább az MDF-hez kellene csatlakozzanak. Tehát ezek szerint ez az ideológiai térség(?), illetve tényleg ez a vonal ez itt megszűnőben van, vagy ez csak az aktuálpolitikai helyzet [...]

[01:42:11](#)

Litván György: Hát én erre nem tudnék válaszolni, mert nem ismerem eléggé a vidéket különösen, de néha ilyen szempontból Budapestet sem. Ahhoz sokkal többet kéne mozogni, jobban benne kéne élni ebben a közéletben, én pedig nem élek benne. Én egyrészt természetesnek tartom, hogy bizonyos hagyományok fölélednek. És hát ez egyáltalán nem is

baj addig, amíg ez nem kirekesztő, amíg nem vezet gyűlölködéshez és kizárólagossághoz, ugye bármelyik oldalról.

[01:42:53](#)

De nyilván éppen azért, mert ennek sok hangulati eleme volt, és mert a magyar társadalom nagyon megkeveredett, ugye az elmúlt évtizedek ilyen olvasztó kohójában már nehezebb. Tehát ki van téve ilyen változásnak. Én nem tudom, hogy ez most mennyire tekinthető megint egy tartós tendenciának, az, hogy most más színekben. Hát ezt a helyi dolgok indokolhatják, helyi erőviszonyok, hogy egy jogász vagy tanár most ebben van, ennek vagy annak a pártnak a színeiben lesz polgármester.

[01:43:42](#)

Hát ez nagyon sok helyi körülmény. Persze abban igaza van, hogy ha ez országosan jelentkezik, akkor az már mondjuk elemzésre és figyelemre érdemes. De megint csak azt tudom mondani, hogy hát ez még mindig egy forrongó társadalom, majdnem hogy cseppfolyós állapotban. Mert ezzel a néhány évtizeddel sikerült úgy megkeverni, hogy nagyon nehezen csapódik ki és kristályosodik ki mostmár az új elrendezésben. Hát ehhez még idő kell, hogy társadalmilag is és a politikai struktúra szempontjából, amit az előbb említettem, hát maguk ezek a pártok is eléggé cseppfolyósak és helyileg mást jelentenek.

[01:44:45](#)

Hát néha homlokegyenest ellenkezőnek, ugye erre nagyon sok példát hall, olvas az ember, ugye, hogy a Fidesz vagy akár az SZDSZ, hogy milyen ellentétek. Mint a [...] Ugye két szervezet is van, és azok egymás ellen hadakoznak, ugyanabból a pártból, még ilyen is előfordul. Hogy milyen meglepő kombinációk jönnek létre, ugye egészen az MSZMP-ig menően, hogy úgy tudnak helyi önkormányzatot alakítani, hogy azt is be kell [...]

[01:45:21](#)

És a Fidesz az MDF-el társulva. Hát ez helyi, gondolom. De mondom, én sajnós, vagy hála istennek nem, szóval nem ismerem elég közelről ezt az életet, úgyhogy biztos, hogy maguk többet tudnak erről.

[01:45:42](#)

Kérdező 4: Még egy kérdés, hogy végül is úgy érzem, hogy erről az előadás(?) is beszél. A mai értelmiség, az az értelmiség, amely magyar pártapparátusokba vagy éppen most már az önkormányzati apparátusba tevékeny szerepet vállal. Ez az értelmiség ez bizonyos szempontból konzervatív, ugyanis a gazdasági hatalma egyszerűen áll [...] a politikai hatalmával. És bizonyos szempontból úgy érzem, hogy itt is egy kicsit analóg a helyzet a két világháború közti középosztály, középegység, középosztállyal.

[01:46:18](#)

Tehát a modernizációt bizonyos szempontból legalábbis úgy tűnik, hogy ennek az értelmiségi rétegnek valahol gátolni kellene. És éppen ezért egy konzervatív politikát, konzervatív gondolkodást(?) kellene felvenni ilyen szempontból. Úgy gondolom a politikai hatalom az ugyanúgy adott, viszont előbb-utóbb ennek a politikai hatalomnak el kell tűnni, mert olyanok jönnek a helyükbe, akik komoly gazdasági hatalommal rendelkeznek. Na, most valóban konzervatívnak tekinthető-e bizonyos szempontból ez az értelmiség? Aki most ugye politikai hatalomhoz jutott a helyhatósági választások után.

[01:47:00](#)

Litván György: Miért kellene, hogy konzervatív legyen? Hát én ezt nem látom törvényszerűnek, hogy azért, mert a gazdasági-, hát a politika és a gazdaság el fog válni, ha minden jól megy, ugye? Ez az összenövés, amit a totalitárius rendszerek és a kommunista rendszer hoz létre, hát az megszűnik. A privatizálással éppen ezt akarjuk végleg a múltnak átadni.

[01:47:34](#)

Kérdő 4: Igen, illetve attól félnek(?), hogy kikerülnek a hatalomból, tehát abból a hatalomból, amit azért már [...]

[01:47:39](#)

Litván György: A vállalkozók azok nem akarnak majd közigazgatási hatalommal rendelkezni, azoknak más dolguk van. Azok azért vállalkoznak, hogy cipőt, vagy kerékpárt, vagy mit tudom én, tejport vagy nem tudom, mit gyártsanak és adjanak el minél nagyobb mennyiségben, minél jobb haszonnal, nem? De ők nem akarnak, hát legfeljebb majd a képviselőiket vagy izé bizalmat, esetleg a fiúkat akarják, ha már ügyvédnek nevelik, vagy mit tudom én, esetleg majd bejuttatni a közéletbe.

[01:48:20](#)

De ők nem ezzel foglalkoznak. Én nem hiszem, hogy ezeket fenyegetné egy ilyen közeli kiszorításnak a veszélye vagy a réme. Az inkább, hogy egy átmeneti állapotban vagyunk. És majdnem biztos, hogy a mostani garnitúra az lecserélődik néhány éven belül, mert az ilyen átmenetekkel ez együtt szokott járni.

[01:49:01](#)

És kevesen tudnak igazán megkapaszkodni. De éppen azok, akik mondjuk a leginkább fogékonyak és képesek a változtatásra és az új stílusra. Tehát én nem hiszem, hogy... hát nyilván van ezek között, aki tulajdonképpen... A mindennapi életben még nevetségesen rögződünk valamennyien, az elmúlt évtizedekben begyakorlottakhoz. Nem igazán érezzük,

hogy más stílus uralkodna a közigazgatásban. Új emberek vannak, de azok ugyanúgy viselkedtek, mint az elvtársak viselkedtek a legtöbb esetben, csak most [...] hívják őket, néha személyükben is azonosak.

[01:49:54](#)

Szóval én azt hiszem, hogy itten még talán generációk fognak felnőni ebben a változásban. Hihetetlen, ez eddig példátlan volt. Meg kell mondanom, hogy pár évvel ezelőtti beszélgetésekben, amelyekben még Pozsgay Imre is részt vett és Csurka és Kis János együtt is. Szóval, amikor még ez az ügy, ez még elég komoly volt és hát tulajdonképpen nem tudtuk elképzelni igazán, hogy ez a rendszer békésen átadja a helyét valami másnak. Mert erre nem volt még példa, mert az eddigi totalitárius jobboldali diktatúrák, ugye mindig ezt hoztuk, dél-amerikai vagy spanyol, hát ezek politikai vagy katonai diktatúrák voltak, de soha totális gazdasági hatalommal nem rendelkeztek. Hát nem volt az övük a trafikok, így minden a gazdasági életben, ugye az utolsó ízéig, a villamosig és a színházak és minden.

[01:51:27](#)

Ezt a teljes államosítottságot, ezt visszacsinálni irtózatosan nagy megpróbáltatás. És egyelőre nem is látszik, hogy hogy lehet ebből a mostani helyzetből kilábalni. Legalábbis a közgazdászok elég pesszimisták, akik értenek hozzá. Én szerencsére nme értek hozzá, én optimistább vagyok.

[01:51:57](#)

Kérdő 3: Tanár úr elmondta itt azt, hogy még sokáig magunkban fogjuk hordani ezeket az évtizedeket, nekem most már úgy tűnik, hogy ma mindenről a baloldal jut az eszembe, erről is, hogy megfigyelhető ez másféleképpen is. Az, hogy a társadalom, tehát a mindennapi élet szintjén azok az értékek, vagy azok a gondolkodási sémák, amelyek a múlt rendszerben maradtak ránk, tehát például egyfajta egalitárius gondolkodás, tehát az irigység vagy nem tudom én, mi, ezek ugyanúgy megmaradtak, ez egy torzulása nyilván bizonyos baloldali értékeknek.

[01:52:30](#)

Tehát a baloldaliság bizonyos mértékben jelen van a társadalom gondolkodásában. Sokan például visszasírják a Kádár rendszert, hiszen akkor nem voltak olyan kirívó ellentétek például szociális [...]

[01:52:41](#)

Litván György: De azért azt nem hisszük, hogy az irigység az a baloldallal kezdődött.

[01:52:47](#)

Kérdező 3: De, természetesen de. Nem erről van szó. Viszont a másik, amire rá akartam kérdezni, hogy nagyon sokan, többen azt gondolják, hogy egyszerűen a baloldal most labdába sem rúghat a következő években, például egy szociáldemokrata párt, hiszen Magyarország egy olyan történelmi fejlődés előtt áll, vagy egy olyan átalakulás előtt, ami nem a baloldalnak, nem a szociáldemokrata pártoknak kedvez a történelem [...]

[01:53:09](#)

Az egész térségben a másik oldal-, és ez természetes, hát van egy ilyen ingalengése a politikának. Nem is akar, lehet, hogy kell reménykedni, már aki reménykedik egyáltalán, nem kötelező, a baloldalt illetően, hogy ez túlsúlyra jut. Amit fontosnak tartok, hogy ne lehessen földbe taposni a baloldal értékeit, hagyományait, és így tovább. Én ezért próbáltam egy párszor ugye felemelni a hangomat, ilyen [...] amikor a köztársaság kikiáltásával ugye teljeséén az egész '18-as és Károlyi-féle és az öszirózsás hagyományt mellőzték.

[01:54:04](#)

Litván György: Hát azt lehet bírálni így-úgy, de az létezett. Szóval azért a létező dolgokat egyszerűen eltüntetni, így az elmúlt rendszerek jó szokásához híven, de ahogy Sztálin elvtársnak volt ugye, akit eltüntetett az életből, annak a képeit is eltüntette, és az ilyen történelmi tablókön egy kályhát festettek a Trockij meg a [...] helyére, úgyhogy az egyszerűség kedvéért-, hát, ha ki nem dobták az egészet.

[01:54:39](#)

Hogyha ilyen népesebb arcképcsarnok volt, ugye aztán a szaporodtak a kályhák ahogy fogytak(?) a személyek. Hát, szóval ez a módja a történelemcsinálásnak, ugye tényleg [...] kell, hogy legyen, mert ez tűrhetetlen, hogy dolgokat egyszerűen eltakarítunk. Szembe kell nézni ezzel is, azzal is. Szóval én mondom, ez ellen-, tehát amellett vagyok, hogy igenis a baloldaltól mondjuk a republikánus irányzatnak voltak kommunizmus előtti hagyományai, és azokat semmi oka nincs a kommunizmus [...] kihajítani(?)

[01:55:33](#)

Kérdező 3: Én akkor voltam egyetemista, amikor még ugye Magyarországon Bibó meg Jászi reneszánsz volt, ugye ez a '70-es '80-as évek. És amikor ezeket olvastam és mostanában ugye ez egyáltalán nem jellemző. Olyan, mint hogyha ezek kikerültek volna, mondjuk, Bibóra hivatkoznak, de mondjuk Jászinak vagy egy Károlyi Mihálynak a nevét csak úgy hallottam, hogy egy parlamenti felszólalásban, hogy a helyszínen képviselő lejátszotta ugyanezt a gondolatmenetet, amit [...] Mikor az sem biztos, hogy egészséges volt, hogy akkor tulajdonképpen egy-, vagy hát nem, az egy értelmiségi szubkultúrának volt egy jelensége. Nem, ez egy Jászi egyetemisták és értelmiségiek között, ez a Jászi reneszánsz, vagy Bibó reneszánsz. Mikor alig lehetett őket olvasni. Most pedig teljesen eltűnt.

[01:56:22](#)

Litván György: Jó, de hát Bibónak már megvolt a maga szerepe. Hát ez a demokratikus gondolathoz való visszatérés.

[01:56:28](#)

Kérdő 3: Igen, csak most demokráciában vagyunk és elvileg éppen az antidemokratikus hagyományoknak jönnek el bizonyos [...]

[01:56:36](#)

Litván György: Jó, hát nézze, ebben volt valami részem, ebben a Jászi [...] Igen, én mondjuk megmaradtam ennél. Hát voltak olyanok, akiknél ez csak egy lépcsőfok. Szóval csak arra szolgált, hogy ezen tovább ugorhassanak. De hát mondjuk ez is, ha nem is feltétlenül öröndetes, de érthető. Mondjuk Károlynak épp az volt a funkciója, hogy a Károlyival lehetett elkezdni. Mert a Károlyit a rendszer is, mint a saját szentjét, a legsajátabb szentjei ugye már nem voltak nagyon prezentálhatók, Kun Bélára gondolok meg Rákosira.

[01:57:24](#)

Ugye akkor előszedték őt is, vagy előre engedték [...], aki egy részében demokratikus hagyományt, de hát szimpatizánsa volt élete végéig [...]. Most Károlyn keresztül hát, akit én nagyon tisztességes embernek tartok, más kérdés, hogy milyen sikeres politikus volt, és hogy végzetes volt ez a kommunisták felé való fordulása. Aminek az őszinteségét azért mutatja, hogy ahogy szakított, aztán az élete vége felé, tehát ugye soha nem volt egy egyszerű [...] e mögött, mindig egy mélyen szocialista meggyőződés volt. De mondom, ő nála ez a gyengeség.

[01:58:23](#)

De rajta keresztül ugye már be lehetett hozni a Jászit, aki viszont első perctől kezdve szemben állt a kommunista mozgalommal és kísérletezéssel'18 végétől kezdve, attól a perctől kezdve, ahogy megjelent a kommunista [...] legalábbis az egészet katasztrofálisnak érezte, éppen a demokrácia szempontjából. És hát így jött be aztán ugye a Bibói hagyaték, ami külön tanulmányozást is érdemelne. Hogy Bibó miért nem. Mert, hogy Jászi miért nem, azt Jászival szemben, az idősebb nemzedékben Trianon miatt óriási indulatok eleve fenntartások is indulatok léteznek, mert őt ugye a történelmi Magyarország egyik sírásójának tekintik. Túlzott nemzetiségpártatolásával, és hogy elősegítette a politikájával Magyarország [...] Ez szerintem nem igaz, de mondom, ez egy jellemhiba. Na, de Bibóról ezt nem lehet elmondani. És Bibó sem tartozik ma tulajdonképpen-, így emlegetik, de igazában nincs az ő gondolkodása és figurája nincs már [...]

[01:59:54](#)

Kérdező 3: Talán éppen azért, mert [...] nyilatkozatát, ugye abban benne van tulajdonképpen a népiektől kezdve mindenki, mint szellemi erő, hogyha jól emlékszem, ugye ott tényleg mindenki benne van, aki élt és mozgott. Bibó az a típusú magyar politikus, például a két világháború között, vagy illetve utáni szellemi életben, akit igazából nem nagyon lehet besorolni egyik helyre sem. Tehát ugyanúgy [...]

[02:00:24](#)

Litván György: Ő igazi harmadik utas.

[02:00:26](#)

Kérdező 3: Pontosan. Tehát mind a kettő jogosan vallhatja magáénak, és lehet, hogy éppen azért nem lehet olyan sokat hivatkozni rá, mert a mai gondolkodásunkban vagy a mai politikai életben nem a közös [...], hanem éppen a szembenállás az, ami [...]

[02:00:41](#)

Litván György: [...] Igen, igen. Tessék.

[02:01:02](#)

Beszélő 1: Köszönöm szépen az előadást.

[02:01:07](#)

Litván György: Akkor köszönjük.

[felvétel vége]